

## **R E C E N Z J A**

**rozprawy doktorskiej mgr Justyny Kosydar-Bochenek nt. „Przewlekły stres pourazowy (PTSD) wśród ratowników medycznych województwa podkarpackiego”**  
(Promotor: Prof. nadzw. dr hab. med. Bogumił Lewandowski)

Niniejsza recenzja została przygotowana na pisemne zlecenie Dziekana Wydziału Medycznego Uniwersytetu Rzeszowskiego (pismo z dnia 14.03.2016 r.). Celem jej jest ogólna ocena merytorycznej zawartości pracy i jej struktury oraz sformułowanie uwag i wskazówek dotyczących koniecznych zmian w postaci odpowiednich rozszerzeń lub skreśleń, poprawności definicji i używanych terminów oraz stwierdzenie czy poznawczy i naukowy poziom pracy odpowiada jej przeznaczeniu.

Recenzowana rozprawa ma charakter empiryczny, zaś sposób przeprowadzenia badań i prezentacji wyników pozwalają ją zaliczyć do prac diagnostyczno-eksploracyjnych. Ogółem liczy ona 150 ponumerowanych stron, natomiast jej zawartość została podzielona na 7 rozdziałów. Pierwszy rozdział pełni rolę obszernego teoretycznego wprowadzenia do problematyki pracy, rozdział drugi prezentuje cel pracy, trzeci poświęcony jest metodologii badań własnych, zaś rozdziały IV, V i VI zawierają prezentację uzyskanych wyników badań oraz ich omówienie. Ostatni, VII rozdział, zawiera wnioski końcowe. Strukturę pracy oceniam jako poprawną i zgodną z wymogami określonymi dla rozpraw na stopień naukowy doktora w dziedzinie nauk medycznych.

Temat rozprawy odnosi się do ważnego zagadnienia, jakim są psychologiczne konsekwencje przeżyć traumatycznych doznawanych przez pracowników medycznych służb ratowniczych. W ramach tego tematu Doktorantka podjęła próbę określenia rozmiarów rozpowszechnienia objawów zespołu stresu pourazowego (PTSD) oraz ich nasilenia w grupie profesjonalnych ratowników medycznych zatrudnionych na terenie województwa podkarpackiego. Analizuje też zależności występujące pomiędzy sposobami radzenia sobie ze stresem, poczuciem własnej skuteczności i wybranymi zmiennymi socjodemograficznymi a przejawami PTSD i ich nasileniem.

W uzasadnieniu wyboru grupy badawczej Doktorantka słusznie podkreśliła, że ratownicy medyczni stanowią w Polsce stosunkowo nową profesję wśród innych zawodów medycznych, zaś ich podstawowym zadaniem jest ratowanie zdrowia i życia osób ciężko poszkodowanych. W związku z pracą w trudnych, często ekstremalnych, warunkach narażeni oni są na skrajne reakcje emocjonalne będące odpowiedzią na ekspozycję na bodźce traumatyczne występujące podczas realizacji zadań zawodowych. Należy podkreślić, że problematyka ta jest przedmiotem dużego zainteresowania badawczego autów zagranicznych, podczas gdy w Polsce była dotychczas niedoceniana. Fakt ten dodatkowo przemawia za celowością wyboru tematu recenzowanej rozprawy.

W części teoretycznej Doktorantka dokonała przeglądu literatury, zarówno krajowej, jak i zagranicznej. W pierwszej kolejności uwzględniła prace podejmujące zagadnienie stresu traumatycznego w kontekście ogólnej problematyki stresu i radzenia sobie z jego skutkami. W kolejności chronologicznej zaprezentowała rozwój koncepcji stresu począwszy od poglądów H. Selye'go, poprzez poznawczo-transakcyjną teorię stresu R. Lazarusa i S. Folkman, skończywszy na współczesnej koncepcji S. Hobfolla wyjaśniającej stres w kontekście zachowywania przez jednostkę jej zasobów. Wiele miejsca Doktorantka poświęciła charakterystyce zespołu stresu pourazowego (PTSD) w świetle najnowszych wersji klasyfikacji ICD i DSM. Słusznie zauważyła, że w procesie rozwoju objawów tego zaburzenia biorą udział zarówno mechanizmy neurobiologiczne, jak i psychologiczne, które wzajemnie się uzupełniają. Końcowa część rozdziału I obejmuje zagadnienia stresu traumatycznego w relacji do funkcji zawodowych pełnionych przez ratowników medycznych. Specyfika ich pracy polega na tym, że wielokrotnie doświadczają sytuacji zagrażających zdrowiu i życiu. Z tego powodu dochodzi u nich do kumulacji przeżyć stresowych, która utrudnia rozładowanie poprzednio występujących napięć, co w wielu przypadkach prowadzi do rozwoju wtórnego zespołu stresu pourazowego.

W części metodologicznej Doktorantka sformułowała 7 pytań badawczych odnoszących się do zależności zachodzących pomiędzy zmiennymi występującymi w założeniach badawczych. Formę tych pytań oraz zakres, jaki obejmują, należy ocenić jako poprawne. Rozdział metodologiczny zawiera także opis organizacji badań oraz charak-

terystykę zastosowanych narzędzi. Z punktu widzenia przyjętych założeń metodologicznych, Doktorantka dokonała doboru narzędzi w sposób adekwatny do rodzaju zmiennych zależnych i niezależnych. W szczególności chodzi tu o polskie wersje takich skal, jak Skala Wpływu Zdarzeń (IES), Inwentarz do Pomiaru Radzenia Sobie ze Stresem (Mini-COPE), Skala Uogólnionej Własnej Skuteczności (GSES) oraz kwestionariusz własnej konstrukcji. Należy dodać, że narzędzia zastosowane w badaniach posiadają korzystne właściwości psychometryczne, zostały wcześniej zaadaptowane do polskich warunków społeczno-kulturowych i przez ogół badaczy uważane są za trafne i rzetelne.

Zasadnicze badania zostały przeprowadzone w 304-osobowej grupie ratowników medycznych zatrudnionych w 26 jednostkach ratownictwa medycznego na terenie województwa podkarpackiego. Biorąc pod uwagę znaczną liczbę badanych, można przyjąć, że stanowią oni reprezentatywną próbkę grupy zawodowej ratowników medycznych. Dane empiryczne z przeprowadzonych badań zostały poddane analizie ilościowej z zastosowaniem podstawowych metod statystycznych. Analiza obejmuje m.in. takie kwestie, jak częstość wydarzeń traumatycznych w związku z wykonywaną pracą, nasilenie objawów PTSD oraz ich związek z wybranymi czynnikami socjodemograficznymi, liczbą i rodzajem zdarzeń traumatycznych, stosowaną strategią radzenia sobie ze stresem oraz poczuciem własnej skuteczności.

Z ważniejszych wyników badań warto zwrócić uwagę na fakt, że aż 66.8% (tj. dwie trzecie) badanych ratowników medycznych doświadczyło w swej pracy więcej niż jednego przeżycia traumatycznego, natomiast prawie 90% z nich w ogóle doświadczało zdarzeń określanych jako traumatyczne. Z porównania tych danych z rezultatami badań przeprowadzonych w innych rejonach naszego kraju wynika, że w podobnym stopniu na zdarzenia traumatyczne narażeni są nie tylko ratownicy medyczni, ale reprezentanci innych zawodów, jak np. strażacy. W rezultacie przeżytych doświadczeń u 34.8% badanych ratowników medycznych wystąpiła wysoka lub umiarkowana intensywność objawów PTSD. Odnosi się to szczególnie do zdarzeń, w których występowały ofiary śmiertelne, a zwłaszcza dzieci. Analiza wyników wykazała obecność statystycznie istotnej zależności pomiędzy nasileniem reakcji na zdarzenie traumatyczne a stosowanym przez jednostkę sposobem radzenia sobie ze stresem.

Okazuje się, że ryzyko rozwoju PTSD jest większe dla osób stosujących pasywne, unikowe strategie radzenia sobie, w przeciwieństwie do tych, które podejmują aktywne próby tego rodzaju. W świetle uzyskanych wyników okazało się, że ważną zmienną determinującą reakcję na stres traumatyczny jest poczucie własnej skuteczności. W tym przypadku wystąpienie ujemnej zależności pomiędzy tą zmienną a nasileniem objawów PTSD oznacza, że wysokiemu poziomowi poczucia własnej skuteczności towarzyszy niższe nasilenie symptomów PTSD.

Z kolei analiza zależności zachodzących pomiędzy występowaniem objawów PTSD a wybranymi zmiennymi socjodemograficznymi nie przyniosła jednoznacznych wyników. Np. stan cywilny i płeć badanych nie różnicowały w sposób znamieny ich reakcji na zdarzenia traumatyczne. W tym kontekście istotną zmienną okazał się staż pracy. Takich interesujących zależności wystąpiło w recenzowanej pracy znacznie więcej. Uzyskane dane empiryczne stały się podstawą do weryfikacji trafności pytań badawczych, a także do sformułowania wniosków końcowych.

Należy podkreślić, że w części końcowej rozprawy Doktorantka zwraca uwagę na ograniczenia związane z przeprowadzonymi badaniami. Wynikają one m.in. z faktu, że miały one charakter „post factum”, przebiegały z niewielkim udziałem kobiet, zaś zastosowane narzędzia obarczone są pewną dozą subiektywizmu. Zwrócenie uwagi na te ograniczenia korzystnie świadczy o dojrzałości badawczej Doktorantki.

W trakcie pisania pracy Doktorantka nie ustrzegła się pewnych, drobnych na ogół, błędów i uchybień, głównie o charakterze formalnym. Oto kilka przykładów:

- Przy numeracji tabel raczej powinny być zastosowane cyfry arabskie, zamiast rzymskich. Obie numeracje, tzn. odnoszące się do tabel i rycin, są niezależne od siebie i mogą być oparte na cyfrach arabskich.
- Tytuły niektórych tabel zawierają pewne skróty myślowe, co może utrudniać ich zrozumienie czytelnikowi, który nie jest odpowiednio zaznajomiony z terminologią psychologiczną. Np. w tytule tabeli XL (s.82) zamiast „średnia poczucia własnej skuteczności” powinno być „średnie wartości w skali GSES”,
- Streszczenie w języku angielskim zawiera kilka terminów nieadekwatnie przetłumaczonych z języka polskiego. Np. zamiast „paper” (s.131) powinno być „dissertation”, gdyż termin „paper” odnosi się do publikacji o małej objętości, jak np. artykuły, zaś

praca doktorska taką niewątpliwie nie jest. Podobnie zamiast terminu „paramedics”, który nie odnosi się tylko do ratowników medycznych, gdyż ma o wiele szersze znaczenie, proponuję zastosować „emergency service workers” lub „emergency ambulance personnel”.

Wspomniane wyżej drobne uchybienia nie umniejszają mojej pozytywnej oceny recenzowanej dysertacji. Po pierwsze, jej temat odnosi się do ważnego i stosunkowo słabo opracowanego w literaturze krajowej problemu, jakim są objawy stresu pourazowego w grupie ratowników medycznych. Po drugie, pod względem merytorycznym i metodologicznym rozprawa mgr Justyny Kosydar-Bochenek napisana jest w formie poprawnej i interesującej poznawczo, przez co stanowi wartościowy wkład do wiedzy medycznej i psychologicznej w zakresie podjętej problematyki. Należy przy tym podkreślić wartość aplikacyjną uzyskanych wyników badań, które mogą być wykorzystane w praktyce przy odpowiedniej organizacji pracy ratowników medycznych. Uwzględnienie tego postulatu mogłoby przyczynić się do złagodzenia intensywności stresu towarzyszącego wykonywaniu ich obowiązków zawodowych.

Pod względem merytorycznym i formalnym praca mgr Justyny Kosydar-Bochenek spełnia podstawowe kryteria określone dla rozpraw na stopień naukowy doktora. Napisana jest językiem poprawnym i zrozumiałym. Doktorantka wykazała dobry poziom przygotowania teoretycznego i metodologicznego z zakresu problematyki związanej z podjętym tematem. Praca zatem spełnia wymagania solidnie przygotowanej rozprawy, opartej na rzetelnie przeanalizowanych danych empirycznych.

Biorąc pod uwagę powyższe stwierdzam, że dysertacja mgr Justyny Kosydar-Bochenek w pełni odpowiada wymaganiom stawianym na stopień naukowy doktora nauk o zdrowiu zgodnie z treścią art. 13 ustawy o stopniach naukowych i tytule naukowym (Dz.U. nr 65, poz. 595). Na tej podstawie stawiam wniosek o dopuszczenie Doktorantki do dalszych etapów przewodu doktorskiego oraz wyróżnienie recenzowanej pracy.

*Mładecki*